

IZYDOR Z SEWILLI

SENTENCJE

Przekład i opracowanie
Tatiana Krynicka

Wydawnictwo WAM
Kraków 2012

WPROWADZENIE

Sentencie, których pierwszy polski przekład proponujemy czytelnikowi, to najważniejsze po *Etymologiach* dzieło Izydora z Sewilli (ok. 560-636), a zarazem jedno z najbardziej znanych dzieł łacińskiego średniowiecza. Do naszych dni zachowało się ponad 500 pochodzących z okresu od VIII do XV wieku rękopisów, zawierających tekst traktatu. Liczba ta, jak również wpływ, który *Sentencie* wywarły na wielu późniejszych autorów, teologów i prawodawców, wśród których możemy wymienić Piotra Lombarda oraz zwanego „wizygockim Justynianem” króla Recceswinta¹, dobitnie świadczą o tym, jak chętnie były czytane, cytowane i naśladowane, jak wielkim szacunkiem je darzono².

Autorstwo dzieła nigdy nie było przedmiotem sporów badaczy. Sam biskup Sewilli dwukrotnie podaje w nim czytelnikowi swoje imię (II 16, 4b; III 1, 1b). Ponadto pod tym właśnie tytułem – *Sententiae* – serdeczny przyjaciel i admirator talentu Izydora, Braulion z Saragossy (zm. 651), wymienia je w swojej *Renotatio*, czyli *Wykazie pism Sewilczyka* (PL 81, 15-16). Zauważmy, że tak tytułują je również inni współcześni czy bliscy czasowo Izydorowi autorzy: Ildefons z Toledo (zm. 667), Tajon z Saragossy (zm. 683), uczestnicy VIII Synodu Narodowego w Toledo (653), anonimowi twórcy wyciągów żyjący w VIII i IX wieku. Fakt ten ma decydujące znaczenie dla ustalenia tytułu dzieła, gdyż inna jego nazwa, nawiązująca do początkowych słów pierwszego rozdziału: *De summo bono*, występuje w niektórych rękopisach, które powstały w późniejszym okresie³.

¹ Zredagowany przez Recceswinta (649-672) i wprowadzony w życie w 654 r. zbiór 324 ustaw, pochodzących od wcześniejszych władców oraz od samego Recceswinta, zastąpił wszystkie dotychczasowe kodyfikacje, łącznie z prawem rzymskim, oraz zrównał pod względem prawnym Gotów i Hiszpano-Rzymian, por. J. STRZELCZYK, *Goci – rzeczywistość i legenda*, Warszawa 1986, 243-244.

² P. CAZIER, *Introduction*, [w:] ISIDORUS HISPALENSIS, *Sententiae*, CCL 111, Turnhout 1998, VII-XCV, zwł. XIII.

³ P. CAZIER, *Introduction*, VII-IX.

Ustalenie pierwotnego tytułu traktatu rzuca światło na kwestię jego gatunkowej przynależności. W *Etymologiach*, przedstawiając w znacznym skrócie i uproszczeniu naukę starożytnych retorów, Sewilczyk podaje co następuje: „Sentencja to nieosobowe wypowiedzenie, jak na przykład: «Uległość zdobywa przyjaciół, prawda – nienawiść»⁴. [...] Chreja różni się od sentencji tym, że sentencja wygłaszana jest bezosobowo, a chreja nigdy nie jest wypowiedziana bezosobowo. Dlatego jeśli do sentencji dodamy osobę, stanie się ona chreją; jeśli osoba zostanie z tej ostatniej usunięta – staje się ona sentencją”⁵.

Wyrazem *sententia* posługiwali się przede wszystkim filozofowie i retory, traktując go jako odpowiednik ukutych przez Greków terminów γνῶμη oraz δόξα. Γνῶμη to zwężłe twierdzenie natury ogólnej, formułowane w kontekście nauczania moralnego. Δόξα to opinia wyrażona w krótkim, łatwym do zapamiętania zdaniu. Ponadto w łacinie prawniczej *sententia* oznacza orzeczenie, wyrok. W dziele Izydora znajdujemy sentencje we wszystkich tych znaczeniach – wypowiedzi o charakterze moralizującym, doktrynalnym, jak również te, które dotyczą dyscypliny kościelnej, a pod względem sposobu zredagowania przypominają orzeczenia synodów.

W starożytności istniał zwyczaj układania zbiorów sentencji. Twórcą takiego zbioru jest pierwszy znany nam z imienia łaciński autor – Appiusz Klaudiusz Caecus (IV/III w. przed Chr.), którego sentencje spisane zostały w wierszu saturnijskim, najstarszej znanej nam italskiej formie wierszowej⁶. Tworzono ponadto zbiory sentencji pochodzących z pism jednego lub różnych autorów. Dla przykładu, licznymi sentencjami posługiwał się

⁴ Podana przez Izydora sentencja pochodzi z komedii TERENCJUSZA, *Dziewczyna z Andros* (68). Przytaczają ją również CYCERON (Lael. 24, 89) oraz KWINTYLIAN (VIII 5, 4). J. FONTAINE zauważa, że była ona bardzo lubiana przez pisarzy Hiszpanii Wizygockiej, por. *Isidore de Séville et la culture classique dans l'Espagne wisigothique*, t. I-II, Paris 1959, t. III, Paris 1983, 269, n. 3.

⁵ Et. II 11, 1-2: *Sententia est dictum impersonale, ut „obsequium amicos, veritas odium parit” [...] inter chrian et sententiam hoc interest, quod sententia sine persona profertur, chria sine persona numquam dicitur; unde si sententiae persona adiciatur, fit chria; si detrahatur, fit sententia*. Nauczanie starożytnych retorów na temat sentencji oraz chrei omawia H. LAUSBERG, *Retoryka literacka. Podstawy wiedzy o literaturze*, tłum. z jęz. niemieckiego A. Gorzkowski, Bydgoszcz 2002, 471-475; 566-569.

⁶ Appiusz Kladudiusz Caecus, cenzor od 312 r., konsul z lat 307 i 296 przed Chr. Zbudował pierwszy rzymski akwedukt (*aqua Appia*) oraz drogę z Rzymu do Kampanii (*via Appia*), przeprowadził liczne reformy, opublikował jedną ze swoich wygłoszonych w senacie mów. Właśnie Appiusz stwierdził, że *faber est suae quisque fortunae* – każdy jest kowalem własnego losu, por. M. BROŻEK, *Historia literatury łacińskiej w starożytności. Zarys*, Wrocław 1986, 24-28, 32; M. VON ALBRECHT, *A History of Roman Literature from Livius Andronicus to Boethius*, Leiden 1997, 47.

popularny mimograf Publiliusz Syrus (I w. przed Chr.). Z całego dorobku ulubionego autora Cezara zachowały się cztery fragmenty i dwa tytuły, jednak ukute przez niego sentencje były powtarzane, cytowane, spisywane, a następnie zostały połączone w zbiór. Pełnił on funkcję szkolnej lektury co najmniej od czasów Hieronima, który uczył się ich na pamięć, aż do wieku XIX i doczekały się nieomal 300 wydań drukiem⁷. W słynnej *Uczcie mędrców* Atenajos (II/III w. po Chr.) opowiada o zabawach, którymi urozmaicano spotkania towarzyskie, a które polegały między innymi na wymienianiu się sentencjami o podobnym znaczeniu, pochodzącymi z utworów różnych poetów. Jak pisze E. R. Curtius: „W średniowieczu zniknęły uczyty, wieńce, wino i homerycka erudycja. Została tylko izba szkolna i cytaty z poetów ku zbudowaniu moralnemu”⁸. Średniowieczni uczeni lubowali się w sentencjach i pozostawili liczne ich zbiory, wśród których najsłynniejszym są *Sentencje* Izydora z Sewilli⁹.

Możemy się zastanawiać, które spośród istniejących różnorodnych zbiorów sentencji Sewilczyk znał, bezpośrednio czy pośrednio. W *Etymologiach* cytuje *Sententiae* autorstwa Juliusza Paulusa (Et. V 24, 30), a w *De viris illustribus* wymienia *Sententiae* Hozjusza, zbiór kanonów synodu w Sardyce, który obradował w roku 343 pod przewodnictwem biskupa Kordoby (De vir. ill. 5). Do *Przysłów* króla Salomona porównuje *Sentencje* Sykstusa (Σέξτου γνῶμαι), jeden z najbardziej znanych zbiorów sentencji o charakterze moralno-dydaktycznym. Ze względu na swą podniosłą wymowę dzieło było przypisywane, również przez Izydora¹⁰, biskupowi rzymskiemu, męczennikowi Sykstusowi II (257-258), choć w rzeczywistości pochodzi przypuszczalnie od neopitagorejczyka Kwintusa Sekstusa (I w. po Chr.). Naszym zdaniem to, iż Sewilczyk dostrzega podobieństwo między wspomnianym zbiorem a dziełem Salomona, pozwala przypuszczać, że tworząc swój traktat czerpał on wzorce również z biblijnych zbiorów sentencji. Pod koniec IV wieku powstały skierowane do mnichów zbiory sentencji mnicha

⁷ Por. Hieronymus, Ep. 107, 8; por. M. Kocur, *We władzy teatru. Aktorzy i widzowie w antycznym Rzymie*, Wrocław 2005, 333-334.

⁸ E. R. Curtius, *Literatura europejska i łacińskie średniowiecze*, tłum. z jęz. niemieckiego A. Borowski, Kraków 1997, 64-65.

⁹ Chyba tak należy rozumieć słowa P. Caziera, który pisze, że zapoczątkowały one średniowieczną literaturę sentencjonalną, por. *Introduction*, XIII; J. Strzelczyk, *Goci*, 303.

¹⁰ *De viris illustribus* 1: *Xystus episcopus Romanae urbis et martyr, composuit ad instar Salomonis librum Proverbiorum tam brevi eloquio, ut in singulis versiculis singulae explicentur sententiae [...] Quidam autem putant eundem librum ab haereticis, non a Xysto, fuisse dictatum. Refellit autem hanc opinionem beatissimus Augustinus, qui in quodam opere suo ab eodem martyre hoc opus compositum esse fatetur.*

literata – Ewagriusza z Pontu. Zarówno sentencje przypisywane Sykstusowi, jak też wspomniane zbiory Ewagriusza przetłumaczył na łacinę, przyczyniając się do ich popularyzacji w Kościele Zachodnim, Rufin z Akwilei. Marcin z Bragi przełożył z greki przynależące do tegoż gatunku *Sententiae patrum Aegyptiorum*, zbiór sentencji i przykładów z życia sławnych mnichów egipskich. Zaznaczmy, iż mimo że autor ten był bliższy Izydorowi czasowo i geograficznie, Sewilczyk nie znał wspomnianego zbioru (De vir. ill. 35).

Do pogańskiej literatury doksograficznej należą Κύρια γνῶμαι (*Główne myśli*) Epikura. Relacjonujący poglądy twórcy *Ogrodu* na temat przyjemności Cycleron odwołuje się do tego zbioru, stanowiącego streszczenie nauki filozofa w krótkich (*breviter enuntiatae*), zwięzłych i nader przekonujących formułach (*comprehensivis gravissimis sententiis*), których jego zwolennicy uczyli się na pamięć, w przekonaniu, że ich znajomość pozwala osiągnąć szczęście¹¹. Gatunek ten był popularny również wśród chrześcijan. Około roku 450 Prosper z Akwitanii zredagował zbiór wybranych myśli Augustyna (*Liber sententiarum ex operibus sancti Augustini delibatarum*). Galijski mnich i teolog przeniósł do swego dzieła 392 cytaty z różnych pism swego przyjaciela, nie wprowadzając do nich istotnych zmian ani nie dbając szczególnie o ich układ, a przedstawiając w ten sposób głównie naukę biskupa Hippony na temat łaski. Uporządkowaną kompozycję mają *Sentencje* Tajona z Saragossy, na które składają się ekscerpty z pism różnych pisarzy chrześcijańskich. Zauważmy jednak, że tworząc wspomniane dzieło Tajon przyjmuje za wzór układ materiału w *Sentencjach* Izydora, które różnią się od wszystkich wcześniejszych znanych nam starożytnych zbiorów sentencji właśnie przemyślaną, logiczną i przejrzystą, mimo pewnych powtórzeń i niespójności, kompozycją.

Biskup Sewilli zdawał sobie sprawę, że jego współcześni w przytłaczającej większości ani nie byli przygotowani do lektury obszernych dzieł teologicznych, ani nie mieli do nich dostępu. W związku z tym, pisząc *Sentencje*, usiłował z poszczególnych, niezwiązanych ze sobą, zwięzłych, sformułowanych w sposób przystępny i dobitny elementów stworzyć kompletną teolo-

¹¹ CICERO, *De finibus* II 7, 20: [...] *in alio vero libro, in quo breviter comprehensivis gravissimis sententiis quasi oracula edidisse sapientiae dicitur, scribit his verbis, quae notae tibi profecto, Torquate, sunt – quis enim vestrum non edidit Epicuri Κύρια γνῶμαι, id est quasi maxime ratas, quia gravissime sint ad beate vivendum breviter enuntiatae sententiae?* Znamy również inny zbiór sentencji Epikura, zatytułowany *Gnomologium Vaticanum* (*Sentencje Watykańskie*), por. G. REALE, *Historia filozofii starożytnej*, tłum. z jęz. włoskiego E. I. Zieliński, t. III. *Systemy epoki hellenistycznej*, Lublin 1999, 177.

giczną syntezę, podręcznik omawiający prawdy wiary i zasady moralności, niezbędny dla chrześcijanina, który chce poznać Boga, spełnić Jego wolę oraz dojść do Jego oglądania w wieczności. Traktat składa się z dwóch części. Pierwsza ma charakter dogmatyczny (ks. I), druga – moralno-dydaktyczny (ks. II-III). Organizacja materiału w *Sentencjach* zdradza, być może, wpływ lektury *Podręcznika do Wawrzyńca, czyli o wierze, nadziei i miłości* (*Enchiridon ad Laurentium, sive de fide, spe et caritate*) Augustyna. Jednakże biskup Hippony poświęca komentowaniu prawd wiary 116, a zagadnieniom teologiczno-moralnym zaledwie 7 rozdziałów swego podręcznika, podczas gdy Izydor rozbudowuje przede wszystkim część moralno-dydaktyczną¹².

Klucz do zrozumienia kompozycji *Sentencji* dostarcza nam lektura pierwszych zdań księgi II traktatu: *Omnis qui secundum Dei sapiens est beatus est. Beata vita cognitio divinitatis est. Cognitio divinitatis virtus boni operis est. Virtus boni operis fructus aeternitatis est* (II 1, 1). Zgodnie z tą wypowiedzią Izydor rozpoczyna swe dzieło od omówienia podstawowych wiadomości o prawdach wiary, następnie podaje zasady moralne, którymi powinien kierować się chrześcijanin w życiu prywatnym i społecznym, wreszcie sięga myślą ku upragnionej wiecznej szczęśliwości. Zauważmy, że przyjmując taki sposób organizacji materiału, Sewilczyk rozpoczyna i zamyka traktat, kierując swój wzrok ku Bogu, którego na początku ukazuje jako najwyższe dobro w sensie ontologicznym, a na końcu jako najwyższe dobro, które zapewnia człowiekowi wieczną szczęśliwość. O rzetelnym przemyśleniu kompozycji dzieła świadczy również to, że w znacznej mierze składa się ono z całości, które tworzy 6-8 sąsiadujących ze sobą rozdziałów, połączonych tematycznie, a nawet zawierających wspólne słowa klucze, przy czym pierwszy spośród nich często pełni rolę wprowadzenia. Zdaniem P. Cazier, gdyby nie to, że ich długość jest bardzo różna, moglibyśmy pokusić się o przypuszczenie, że taki układ treści odzwierciedla cykl tygodniowego nauczania biskupa Sewilli¹³.

Nie ulega wątpliwości, że księga pierwsza *Sentencji* stanowi rozbudowany komentarz do Składu Apostolskiego, najbardziej znanego w Kościele Zachodnim symbolu wiary, pochodzącego, zgodnie z wczesnochrześcijańską legendą, od apostołów. Jego tekst służył do przygotowania katechume-

¹² P. CAZIER, *Introduction*, X-XIII; por. B. ALTANER, A. STUIBER, *Patrologia*, tłum. z jęz. niemieckiego P. Pachciarek, Warszawa 1990, 142, 333, 366-367, 518, 586-587, 637-638; P. CAZIER, *Derrière l'impersonnalité des Sentences, aperçus sur la personnalité d'Isidore de Séville*, [w:] *De Tertullien aux Mozarabes. Mélanges J. Fontaine*, red. L. HOLTZ, Paris 1962, t. II. *Antiquité tardive et christianisme ancien (VIe-IXe siècles)*, 9-18, zwł. 9.

¹³ P. CAZIER, *Introduction*, XIX-XXI.

nów do chrztu, był też wypowiedany w czasie udzielania tego sakramentu. Potencjalni czytelnicy biskupa Sewilli doskonale znali Skład Apostolski, gdyż stanowi on skrót Symbolu Nicejsko-Konstantynopolińskiego¹⁴, który w Hiszpanii na mocy decyzji ojców III Synodu Narodowego w Toledo (589) odmawiano w czasie mszy co niedziela, tuż przed *Ojczy nasz*¹⁵.

Pierwsze rozdziały księgi I *Sentencji* Izydor poświęca Stwórcy (1-7) i stworzeniu (8-13). W ten sposób wprowadza czytelnika w świat prawd wiary, ukazując Boga w Nim samym, niezmiennego, wszechmogącego, nieograniczonego, wszechogarniającego (1-2). Zastanawia się, w jaki sposób człowiek może poznać Boga, który jest niewidzialny, (3) i dochodzi do wniosku, że Stwórca jest dostępny ludzkiemu poznaniu dzięki pięknu swoich stworzeń (4) oraz porównaniom, którymi posługują się, mówiąc o Nim, natchnieni autorzy biblijni (5). Rozdziały 6 i 7, zamykające pierwszą całość, Izydor poświęca zagadnieniu czasu, a mianowicie przeciwstawia wieczność Boga przemijalności stworzeń. Następnie podąża za biblijną relacją z Księgi Rodzaju, opowiadając o stworzeniu świata (8), przedstawia początki zła (9), poświęca jeden, ale długi rozdział aniołom (10). W centrum dzieła stworzenia, któremu poświęca drugą całość księgi I, Izydor umieszcza człowieka¹⁶: pisze o stworzeniu ludzi, ludzkiej duszy i zmysłach ciała (11-13).

¹⁴ Historię symboli wiary w ogóle, jak też w szczególności Składu Apostolskiego omawia A. ECKMANN, *Symbol Apostolski w pismach świętego Augustyna*, Lublin 1999, 11-29.

¹⁵ M. C. DÍAZ Y DÍAZ, *Introducción general a San Isidoro de Sevilla*, [w:] *San Isidoro de Sevilla, Etimologías*. Edición bilingüe, texto latino, versión española y notas por J. OROZ RETA, M.-A. MARCOS CASQUERO, Madrid 1982, t. I, 1-257, zwł. 27; por. P. CAZIER, *Introduction*, XXI-XXII.

¹⁶ P. CAZIER, *Introduction*, XXII.